

ESZMÉK ÉS TÉNYEK

Assynak, a francia Haute-Savoie községének egyik templomában feszületet állítottak fel, amelytől riadtan fordultak el a hívek. „Inkább karrikatúra — állapította meg róla az egyházmegyei értesítő —, nem ismerhető fel benne annak a Krisztusnak imádatandó embersége, aki a kereszten bemutatja a véres áldozatot. Tökéletlen utánzat, sértés Isten fenségére és botrány a katolikus jámborságnak.” Anancy püspöke el is távolította a rossz szul sikerült alkotást.

Az Osservatore Romano vezércikkét közzölt az esetről Celso Costantini püspök tollából, és pedig azért, mert „ez és más merényletek a szent ábrázolások tiszteletet parancsoló jellege ellen és bizonyos új templomépítési stílusok megint felvetik a vallásos művészet liturgikus szerepének kérdését”. Kétségtelen ugyanis, sokan elfelejtik, hogy az egyház életében a művészetnek társulnia kell a kultuszhoz méltó formákkal, tehát „hitmagyarázónak, hittanítónak, Isten tiszteletéhez hozzájárulónak és díszítőnek” kell lennie. Olyan egyházi művészetnek, amely nem tartalmazza czekeket a tulajdonságokat, nincs létjogosultsága, ez a művészet tehát nem függhet merőben a művészek tetszésétől.

Szóvá tesz Costantini két levelet. Az egyiket egy protestáns konvertita küldte neki. „Mint a XVI. századi reformátusok leszármazottja és kálvinista pap fia, úgy érzem, hogy az egész úgynevezett modern irányzat a művészetben azokkal a túlzásaival, amelyeket egyes katolikusok jelenleg megengednek, nem más, mint annak a reformáció szülte szellemnek folytatása, amely ellene fordult a figurális művészetnek, mondván, hogy az bálványozásra indít.” A másik levelet egy svájci tudós írta, esztétikus és stílustörténész. „Építészaink túl gyakran elfelejtik, hogy a jámbor katolikus sze-

mében Isten háza nem egyszerűen épület, ahol vasárnap összegyűlnek, hanem szentély, ahol a hívő a nap minden órájában közvetlenül érintkezhetik az Úrral az Eucharisztikus Kenyér titokzatos színei alatt... Megtekintve egyik legutóbbi templomunkat, hasztalan kerestem benne a szentet; inkább azt kérdeztem: tornacsarnokban vagy klubban vagyok-e? A kiképzett térsgé nem volt több, mint egy gyülesterem, kényelmes, ha annak fogjuk fel, de hideg és díztelen, ha templomnak nézzük: a legmerevebben képellenes korszak református templomára emlékeztetett. A főoltár semmiben sem különbözött az úrvacsora-asztaltól. A tabernákulum a legidegenebb vonalakat mutatta... Én is vallom azt az elvet, hogy minden korszaknak a maga sajátos esztétikai izlését kell kifejeznie, de nem engedhetem meg, hogy a szépek és fonségesnek esztétikai érzését maga alá gyűrje egy ál-esztétikus inánia, semmibevéve a tisztulásnak és tisztábbá válásnak azt a vágyát, amely egyedül emeli a szemlélődő lelket a szentség-eszmény magaslatába.”

A katolikus embernek nem szabad „passzatisának”, multban megragáltanak lennie — írja Costantini. Ő maga is értékeli azoknak a művészeknek törekvéseit, akik próbálják megújítani az egyházi művészetet. Az egyház is kaput nyitott mindig templomaiban a vallásos művészet minden jó újításának, azzal az egy föltétellel, hogy ne sértsék a kultuszt. A második niceai és a tridenti zsinat ézt a megszorítást kifejezetten és parancsolóan kikötötte, Semmiképen sem fogadhatjuk el tehát azt, hogy azért, hogy haladjunk, vissza kellene térnünk a barlanglakók történetelőtti festményeihez. Bizonyos mai barbár újítások, amelyek nem tisztelik az illendőséget vagy a formát és megdöbentik a híveket, mind a művészet, mind a hit területén csak káros hatásokkal járnak. Annál szük-

ségesebb, hogy az egyházi felsőbbség érvényesítse teljes és kizárólagos illetékességét annak megítélésében: mi való és mi nem a katolikus kultusz körébe.

A vallás tényének megértését semmi sem szolgálja jobban, mint a vallások történetének tárgyilagos, tudományos vizsgálata. Ennek eredményeit foglalja össze az a közel 800 oldalas gyűjteményes munka, amely Nicola Turchi szerkesztésében „A világ vallásai” címmel Rómában jelent meg. Minthogy a mostani már a második kiadás, a hűsz szerző, akik szakkörüknek elismert művelői, tárgya újabb kidolgozásánál a közben elhangzott bírálatokat is figyelembe vehette. A szerkesztő csak egyetlen utasítást adott munkatársainak s ez az volt, hogy olyan megállapításoknál és következtetéseknél, amelyek vitába vonhatók vagy már vitába is kerültek, híven rögzítsék meg az eltérő álláspontokat is, saját nézeteik kifejtésében pedig tartózkodjanak a szándékosan apologetikus célzattól.

Kitűnik a könyvből, hogy az újabb felfedezések és kutatások kivétel nélkül és növekvő mértékben igazolják a vallásosság általános és természetes voltát. Az emberek mindenkor és mindenütt szükségét érezték, hogy imádkozzanak, segítséget kérve valahonnan a magasból, miután észlelték önmaguk elégtelenségét és azt az ürességet bensűjükben, amely betöltésre vágyott. Főleg három tétel bontakozik ki alapvető értéként az emberiség vallási történetéből:

1. Létezik egy személyes és transzcendens Isten, aki jóindulatú gondviselés gyanánt hat a világban. Az emberek tapasztalják ezt és cserébe kultuszt adnak, amely középpontja a vallásos életnek.

2. A lélek tovább él a síron túl is, olyan sorsban, amely megfelel a földi élet cselekedeteinek. Ez a hit megvan annak ellenére is, hogy a földöntúli létet titokzatosság fedi és emiatt gyakran támadnak kínzó kérdések.

3. Az emberben ég a kívánság a rossztól való szabadulás után, nemcsak a fizikai rossztól, amellyel szemben az ember mindig imával, fogadalommal és áldozattal fordult az istenséghez, de — és főleg a vallás és a kultúra magasabb fokain — az erkölcsi rossztól is. Minthogy utóbbi miatt az ember képtelen arra, hogy a saját erejéből elérje az istenséggel való egyesülést, amely az emberi lélek legfőbb vágya, az ember érzi egy isteni közvetítő, egy Üdvözítő szükségét, aki a saját érdemei útján biztosítja a hozzáfolyamodóknak a bocsánatot, a szív békességét, a megváltást és az üdvözülést.

A könyvnek — mint egyik ismertetője, Raimondo Spiazzi rámutat — katolikus szempontból legnagyobb értéke, hogy konkrét adatok tömegével bizonyítja a megváltás és kiemeltetés vágyának egyetemességét. Ez a vágy tehát természetes mozdulása az emberi léleknek. Nyomában a kereszténység mind történeti, mind lélektani tekintetben úgy jelenik meg előttünk, mint ennek a legmélyebb emberi vágyakozásnak beteljesítője.

A legkezdetlegesebb népeknél is megtalálták az erre irányuló imákat vagy az ezt kifejező szertartásokat és énekeket. Milyen érdekes például a gabuni pigmeusok éneke, amelyben „Kmvum”-nak, a Legfőbb Lénynek el-távolodásán és a maguk boldogtalanságán siránkoznak: „Sok nap haladt el fölöttünk! Mi vagyunk a falu, amely elműlik. Talán szép volt a tegnapi, amelyet nem láttunk. A másnap azonban üres és csupasz lett, mert a Teremtő nem maradt vendégünk, nem ül már a tűzhelyünkön...” De miért hagyta el őket Isten? A felelet: „Nem Ő, mi hagytuk el Őt, oly hosszú ideje, annyi ideje már. De egy napon mégis visszatér majd hozzánk s akkor megint hatalmasok, erősek leszünk.”

A vallástörténet számbaveszi persze a vallási eszmény hanyatlását és megromlását, a vallásosság tragikus első-tétüléseit is, amelyekre már Szent Pál figyelmeztetett. Megállapítja azonban,

hogy minden vallás történeti fejlődésében meg lehet találni a tiszta magot, amely nemcsak az emberi szellem alapvetően vallásos tájékozódását tanúsítja, hanem az emberi természet lényegi egészségét a bűnbeesés ellenére is.

*

A bordeauxi városi dalszínház Bizet „Rettenetes Iván” című operájával fogja megnyitni legközelebbi évadját. A „Carmen” halhatatlan szerzőjének erről a darabjáról a nagyközönség mindeddig semmit sem tudott. A zenetörténészeknek is be kellett érniük azzal, amit Bizet életének és műveinek legnevesebb kutatója, Paul Landormy jegyzett fel monográfiájában: „A „Gyöngyhalászok” bemutatójának szomorú kimenetele elcsüggeszthette volna Bizet-t, de ő mindjárt hozzáfogott a „Rettenetes Iván” komponálásához, amelynek témája Leroy és Tianon szövege alapján előtte már Gounod figyelmét is magára vonta. Bizet 1865-ben adta át ezt az újabb művét a Théâtre Lyrique igazgatóságának, de röviddel utána úgy határozott, hogy lemond az előadásról. Alkalmasint nem volt meglepődve a saját munkájával. S úgy látszik, a szerző el is égette kéziratát...” Annál nagyobb meglepődéssel olvashatunk most, hogy a darab mégis előkerült, és pedig Franciaország német megszállása idején. Német szakemberek szorgosan átvizsgálták akkor a párisi Konzervatórium óriási irattárát s abban fedezték fel. Elő is akarták készíteni színpadi bemutatását, de a francia művészvilág érelyesen tiltakozott az ellen, hogy a saját nagy zeneszerzőjük ismeretlen alkotását a hódító ellenség tárja fel előttük. A partitúrát később a Konzervatórium zeneszerzési professzorának, Henri Büsser-nek gondozására bízta. Ő egészítette ki a befejező részt is, amelyből több oldal hiányzott.

Hogy érték-e Bizetnek ez az ismeretlen operája, arról még senki sem nyilatkozott. Az a körülmény, hogy

Bizet csak 25 éves volt, amikor ezt a művét komponálta s akkori operáival sorra kudarcot vallott, vagy hogy ő maga sem tartotta azt jónak, ma már lényegtelen mozzanat, mert élete főműve s egyben utolsó alkotása, a „Carmen” is megbukott a bemutatón. Ugyanabban az évben, 1875-ben, mindössze 37 éves korában, már meg is halt Bizet, mint a világ egyik legtragikusabb sorsú zeneköltője, akinek zsenijét csak az utókor tudta megérteni és szeretni. Az érdeklődés tehát méltán nagy a bordeauxi bemutató iránt. Hírforrásunk megemlíti, hogy Bizet soha nem járt Spanyolországban s a „Carmen” mégis a spanyol stílus teremtke lett. Kérdés, hogy képzelőtehetsége és érzékenysége ugyanilyen intuitív erővel ragadta-e meg Oroszországot, amelyet szintén nem látott soha.

*

Bölcséleti munkái után hosszú idővel, több nyelven is kiadták legutóbb a dán Kierkegaard imáit. Róla, az evangélikus teológusról és gondolkodóról, akit a mai egzisztencialista filozófia ősenek tekintenek, mindenki tudja, hogy egész életében fáradhatatlanul kereste Istent. Előbb azonban végigszenvedte a korabeli, a mult századi bölcsélet ürességét, amely annak nyomán támadt, hogy ez a bölcsélet fokozatosan szétmarta minden belső bizonyosságot. Amikor azután Kierkegaard rájött, hogy kell neki mégis az Isten, hozzáfogott, hogy visszaszerezze a hitet csupán annak a szükségességnek alapján, amelyet irányában érzett. Mennyire sikerült? — erre felelnek imái.

Olvassuk: „Mennyei Atya! Feléd fordul gondolatunk, Te vagy, akit keres újból ebben az órában, nem az eltevédt vándor bizonytalan lépésével, de a madár biztos szárnyalásával, amely jól tudja, merre van a fészke. Ne engedd meg, ó Isten, hogy a Benned való bizodalunk szétfoszljék, mint tünékeny eszme, mint helyzetünkben adott kisegítő menedék vagy ennek a testi szívnek csalóka sugalma.”

Megtalálta Istent, de fél, hogy elveszti: „Mennyei Atya! Amikor a Reád való gondolás felébred lelkünkben, tedd, hogy ne úgy ébredjen fel, mint a felriasztott madár, amely vaktában ide-oda röpdös, hanem mint a gyermek, aki égi mosollyal nyitja ki szemét.” Egy másik helyen: „Mennyeknek Atyja! Te, aki szeretően törődöl a verébvel, de nem úgy, hogy kegyetlenül azt kívánnád tőle: legyen olyan, mint Te; aki szeretettedben akként fogod gondját, hogy atyai módon mögéje állsz: az embert is vedd gondjaidba. És ha tőle meg is kívánod, hogy igekezzék hasonlítani Hozzád, ne kívánd azt kegyetlenül, hanem atyai szorgosságban állj oda mögéje s add még neki az erőt, hogy Feléd tartson.”

Kegyetlen parancs az, hogy próbáljunk Istenhez hasonlítani? A madár- és verébhasonlatok, amelyek oly kedvesek Kierkegaardnak, mintha arra engednének következtetni, hogy inkább a gondolkodás és a szabadság adományát, a „létezés” fáradtságos voltát érezte kegyetlenek s mellette még Krisztus követésében „a világ bűneinek” hordozását. Érdekesekek és tanulságosak tehát ezek az imák, mert már az idézett három kis töredék is élményszerűen tartalmazza a híres gondolkodó erényeit és fogyatékosságait. Kierkegaard annyi kudarc után elutasította az élet filozófiai megoldását s ezzel kisiklott alóla a természetes valóság alapja is. Ugyanakkor azonban „lemondott” az egyházzól, amivel elvesztett számára a kinyilatkoztatott vallás is. Így kényszerült arra, hogy a hitet, amelynek szükségét érezte, önkényes választástól tegye függővé, megvilágosodás, tekintély és értelem nélkül: Vagy-Vagy. Választani a múlt vagy az örökkévaló, a véges vagy a végtelen között. S ez az a teher, amely elviselhetetlen az embernek: az egyéni akarat elhatározására, mint egyetlen fonalra függesztett hit.

Kierkegaard sokszor fel is panaszkolta, hogy nincs valójában hite, csak költő ő, akinek kereszténysége „nem éri el sem az igazság végleges szöve-

tének, sem a pontos emberi és történeti valóságnak formáját”. Imái telve vannak költészettel, de cseppet sem valószínű, hogy mint imák másnak nagyobb hasznára válhatnának, mint neki magának. Az azonban bizonyos, hogy mint emberi vallomások önmagukban is elmélkedésre készítő, megrázó adatok. Gazdagitják természetesen Kierkegaardról való tudásunkat is.

*

Nem kis feltűnést keltett Benedetto Croce, a világszerte ismert olasz bölcselő legutóbbi könyve, amely „Költők olvasása és gondolatok a költészet elméletéről és bírálatáról” címmel látott napvilágot. Kiderült ugyanis, hogy Croce revízió alá vette azt az idealisztikus esztétikai felfogását, amelyet régebben hirdetett. Mostani könyvének második fele szinte egészében egyetlen vitáirait az úgynevezett „tisztá költészet” ellen. Az érzés — úgy mond — nem teszi még a költőt költővé, az érzésen felül kell még lennie valami többletnek, amit a költő kiegészítésül hozzáad. Ennek a többletnek tükröznie kell „a valóságos és történeti világot azokkal az indulatokkal együtt, amelyek keresztüljárják”. A „tisztá költészet” — írja Croce — „hamis költészet vagy inkább ál-költészet, az irracionálisnak, bármilyen vallásos hittől való vezetettség teljes hiányának, az állatiség igénylésének, összefoglalóan: nem az emberi voltnak iródmalmi megnyilatkozása”. Holott a művészet tápláló talaja csak az „emberileg érzés” és a „teljes emberség” lehet. A sorra vett költők közül Mallarmé-t például „a tehetlenség beteg esetének” mondja Croce és tagadja, hogy egyáltalán költő lett volna. Verlaine-ről is az a véleménye, hogy „üres lélek, ügyes komédiás, mimelő és megtévesztő”. A szó, amelyet bálványoznak, náluk csak hang, nem pedig szó, amely a lelket fejezi ki, lélek nélkül pedig nem emelkedhetik fel senki és semmi a szépség teremtéséhez. A költészet nem költészet — ez Croce végső tétele —, ha

elszakad az ember szenvedélyeitől és eszményeitől.

Mindez persze éles fordulatot jelent Croce gondolkodásában, aki a század elején még a formában kereste a költszet lényegét és ezen az alapon egy „immanens” esztétikát épített ki. Ezzel a multtal szemben — írja egy katolikus bírálója, Francesco Casnati, — Croce mostani könyve becstületes „mea culpa”. S minden bizonnyal az a Croce által is tapasztalt és felpanaszolt „szellemi elszegényedés” váltotta ki, amely az ő látókörükben a mai művészetet és költészetet fenyegeti.

*

Parázs viták folynak újból a biológusok és az orvos-kutatók között arról, hogy „diszkvalifikálják-e”, helyesebben: „rehabilitálják-e” a mikrobát. Utóbbi szó tudvalevően a legkisebb egysejtű lényeket jelöli, amelyek között növényi és állati szervezeteket egyaránt találunk. Fontosabb csoportjaik: baktériumok, protozoonok, sárgadzó gombák és vírusok. A velük foglalkozó tudomány a mikrobiológia. Maga Pasteur is élete vége felé erősen közeledett Brown-Sequard nézetéhez: „A mikroba semmi, a talaj minden.” Ma pedig mind többen állítják, hogy a mikroba nem feltétlen okozója, hanem többnyire csak kísérője és hasznélvezője a betegségnek.

A hivatalos orvostudomány — írja Michele Picciotti — még ma is kitarat amellett, hogy a szervezeti megbetegedéseket kizárólag bakteriológiai alapon kell magyarázni. Pedig ha igaz is, hogy a gyulladt és roncsolt testszövetekben a mikroszkóp előbb-utóbb felfedez valami mikrobát, ebből még nem következik, hogy a mikroba idézte elő a patológikus állapotot. A „post hoc” és a „propter hoc” külön lehetősége merül itt fel. Példával megvilágítva: az afrikai pusztaságban a dög körül rendszerint ott nyúzsóg a keselyű, a hiéna és a sakál, ebből azonban senkisé bizonyíthatja be és nem is próbálja bizonyítani, hogy „tehát” Afrikában a keselyű, a hiéna és a sakál

öli meg társait és a többi állatot; Ugyanígy lehetünk a mikrobával is, Miként a keselyűt, a hiénát és a sakált magához vonzza a dög, akként rohanhatnak tömegesen a mikrobák is az élő szervezet halódó és feloszloban levő szövetei felé. Oksági kapcsolatot abban az értelemben, mintha ők lennének az illető szövet vagy az egész szervezet gyilkosai, ebből még nem állapíthatunk meg.

Mindez valóban világosnak látszik, de az is világos, hogy valami mégis csak okozza a szövetek betegségét, ha tehát nem a mikroba, akkor micsoda? Picciotti maga is kénytelen elismerni, hogy erre a kérdésre még a mikroba leghevesebb védelmezői sem tudnak határozottan és teljességgel bizonyíthatóan válaszolni. S nyilván ez a magyarázata annak, hogy a mikrobaelmélet abszolút tagadói és a mikrobaelmélet kizárólagos hirdetői, vagyis a „forradalmárok” és a „hivatalos orvostudósok” között harmadiknak egy mérsékelt irány tör elő. Álláspontja ennek az, hogy bár a „talaj előkészítettsége” a feltétele annak, hogy a mikrobák ott „virulenssé” válhassanak, a kóros elváltozásokat és a betegség jellegét mégis ezek a mikrobák határozzák meg. A közvetítő irány tehát gyakorlatilag ugyanúgy látja a patológikus ténytet, mint a hivatalos orvostudomány, csupán az okok elsőbbségi rendjének megítélésében tér el attól.

Nem érdektelen azonban a forradalmi irány legtettszetesebb érvelését megismernünk. Lehet — úgymond —, hogy a mikroba is szerepet visz, főleg gyorsító szerepet a megbetegedésben, de akkor is csak járulékos tényező, mert minden szervezet és minden élő szövet beteggé válhatik egy olyan „morbigén” folyamat útján, amely a sejt belső szerkezetében indul meg. A sejt citoplazmája ugyanis rekeszekre különül, amelyek közt folyadék kering. Minden tápláló anyagnak, amelyet a sejt kívülről kap, a feloldottság, a „molekuláris disszociáció” olyan állapotban kell lennie, hogy a keringés során a rekeszek falal által határolt fi-

mom térségeken keresztüljuthasson. A sejt életműködései, anyagcséréje, életereje mind a rekeszek közti térségek bejárhatóságától függenek és azzal egyenes arányban állanak. A sejt pusztulása és halála akkor következik be, amikor a térségek a kritikus határon alulra szűkülnek s már nem teszik lehetővé a minimális életműködést sem. Mitsen érnek a hatalmas izomkötegek sem, ha sejtjeikben megindult ez a folyamat, Leállnak, mint a legtokélete-sebb motor is, ha valamelyik pontján megakadt a hajtóanyag áramlása. Végeredményben tehát mi a betegség? A sejtek belső bejárhatatlansága — feleli az elmélet. A mikroba, amely a sejtet felfalja, már ráadás.

*

A kairói Thomista-kör folyóiratában Gaston Zananiri azt vizsgálja, hogy milyen viszonyba került egymással a keresztény és a muzulmán, a nyugati és az arab kultúra az Izlám központi területén, Egyiptomban. Az általánosan ismert történeti megállapítások sorából is megemlíthetjük azt, hogy a mohamedán világ kezdetét nélyen humanisztikus magatartás, vallási és politikai türelmesség jellemezte. Még azután is, hogy az arab nyelv végleg felváltotta a görög-zsidó nyelvet, a keresztények megbecsült segítőtársnak számítottak. Az északi és nyugati műveltség elsajátítása után a mohamedán értelmiség önálló tudományt, irodalmat és művészetet fejlesztett, de ez az arab kultúra, amelynek vezető szellemei közt a tanulmány szerzője szerint Avicenna volt a legnagyobb, a maga virágkorában is kitűnő kapcsolatokat tartott fenn a keresztény külvilággal. Kevésbé ismeretes talán, amit Zananiri az akkori arab iskolákról ír. Szerinte ezek semmiben sem maradtak értékben a leghíresebb középkori apátságok mögött. Az El-Azhar a tudós munka bármelyik európai központjával felvette a versenyt. Mutatja, hogy az arab szellemi befolyás a Nyugatra is átterjedt, ledöntve politikai és vallási gátakat, s nagyban

hozzájárult a tudománynak ahhoz a páratlan nemzetköziségéhez, amelyet újból azóta sem értünk el.

A török hódítás söpörte el ezt a ragyogó kultúrát. Ugyanakkor megszakadt szellemi téren is a kölcsönösen termékeny érintkezés a keresztény és a mohamedán világ között. Ennek az azonos vallású, de mégis idegen és elnyomó uralomnak kellett megszűnnie ahhoz, hogy az arab lélek ismét magára találjon — írja Zananiri. Az arab államok azóta újból ráléptek a két kultúra megértésének és összeegyeztetésének útjára, amely kizárja a türelmetlenséget, S az Izlámnak ebben a korszerűsítésében ma Egyiptomé a vezető szerep.

*

Idén van 300 éve, hogy született Fénelon, a XVII. század végének egyik leghaladóbb szelleme, akit észeki székhelye, Cambrai után már a kortársak „Cambrai hattyújának” kereszteltek el. Művei közül, amelyekből hármat magyarra is lefordítottak, leghíresebb a „Télémaque kalandjai”, ez a pedagógiai és államregény, amelyet Montesquieu „a század isteni művének” mondott. Írásban és szóban a javak igazságosabb elosztását, a munka tiszteletét, a nép politikai jogait és a háború gyűlöletét hirdette Fénelon, akit meggyőződése oly bátran szembeállított XIV. Lajos abszolútizmusával, hogy az uralkodó száműzetéssel sújtotta.

Mindezek eléggé ismert adatok. Az az ünnepi előadás azonban, amelyet a római Szent Lajos tanulmányi központban tartott Grente lemans-i éresek, ismeretlen részleteket is bőven tartalmazott. Fénelon 1715-ben halt meg, ugyanolyan nyugalommal, imára kulcsolt kézzel és égre emelt szemekkel, mint nagy ellenfele, Bossuet. Mindketten az evangéliumot és az apostolok leveleit olvastatták végső óráik alatt. Fénelon viszontagságai azonban a halálával sem értek mindjárt véget. A székesegyház káptalanja nem merte hivatalosan megadni az érseknek a szokásos gyászompát s az

örökösökre bízta a temetés rendezését, akik — mint Grente mondja — „bátoran és ügyesen” Fénélon közismert szerénységére hivatkoztak, hogy minél kevesebbet lehessen tenniök. A király és kormánya részére azonban így is jelentést kellett küldeni az érsek elhúnytáról s a kanonokok, akik „nem éreztek magukban elég erőt, noha ötvenen voltak”, semmi egyébről nem emlékeztek meg, csak a „lelki épülésről”, amelyet a főpásztor utolsó napjaiban szerzett nekik, és a „kitünő és szívélyes viszonyról”, amelyben velük mindvégig állott. A Francia Akadémia hasonló „bátorságnak” adta tanuságát, Fénélon, utóda, Gros de Boze, egyetlen szóval sem utalt a Télémaquera, amelynek kinyomott példányait, mint tudjuk, még Fénélon életében elkobozták, s a válasszal megbízott Dacier követte a „nemes” példát. Pedig ha Fénélon körül sok kavargás is támadt — mondja Grente —, az utókor helyes megítélése méltán sorozta őt Franciaország legnagyobb humanistái közé. Dicsősége egyházmegyéjének, egyházának, a Francia Akadémiának, nemzetének és az egész küzködő emberiségnek. És ha talán nem is emelkedett olyan magasságba, mint a csodálatos Bossuet — tette hozzá Grente —, éppen emberi vonásai miatt utánozhatóbb példakép nekünk.

*

Az első kísérleteket a krizantém korai kivirágztatására Chouard professzor végezte 1938-ban a beltsvilvei botanikai állomáson. Sikeres kísérletei a „fotoperiodizmuson” alapultak, aminek lényege az, hogy a növényt különbözőképpen adagolt fény- és naphatásoknak teszik ki. Chouard nyomdokaiban haladva a milánói egyetem botanikus professzora, Fausto Lona is elérte, hogy krizantémjai már júliusban gyönyörű virágokat hoztak. Most azután egy másik olasz kutató, Giuseppe Boni, bebizonyította, hogy nincs szükség ilyen bonyolult eljárásra, mert az ő módszerével a szabadban és teljes napvilágnál nevelt példá-

nyokról is lehet korai virágot kapni. Június és szeptember között az ő krizantémjai kétszer virágoztak, mind a kétszer sokkal hosszabb szárral és nagyobb gömbszel, mint rendszeren. Boni, hogy második virágzást kapjon, növényeit, mihelyt az első virágok hervadni kezdtek, a talajtól 40—50 centiméterre visszametszette s utána a téli növények mintájára kezelte őket. Az eljárás tehát igen egyszerű. Nehéz ellenben nyáron akárcsak néhány napig frissen megtartani a virágokat, mert a krizantém rendkívül érzékeny a meleg iránt és gyorsan fonnyadásnak indul. Boninak csak úgy sikerült 3—4 napig üden megtartani őket, hogy árnyas és párás helyen a virág magasságáig vázába állította a szárat és a váza vizét jéggel hűtötte. 1950-ben Boni telepén a virágzás már 15 nappal előbb vette kezdetét, mint 1949-ben, és egy teljes hónappal előbb, mint 1948-ban. Krizantémjai ekkor májustól november végéig megszakítás nélkül nyíltak. Júniusban 186, júliusban 295 virágot kapott. A tövön hagyva körülbelül 40 napig pompáztak, mielőtt elhervadtak volna. Világos tehát, hogy a korai virágztatás nincs a fotoperiodizmushoz kötve, mint eddig hitték, hanem elérhető művelési módszerekkel is.

*

Félszázada dolgoznak már Észak-afrikában az antik keresztény mult feltárásán, de ez a mult oly hallatlanul gazdag, hogy szinte minden évben új és meglepő emlékek kerülnek napvilágra. G. Charles Picard írja, hogy magában Karthagóban két ósl templomot ástak ki az utolsó tíz év alatt. Az egyik egy bizánci bazilika. Részre annak a nagy vallásos épülettömbnek, amelynek kibontását Gauckler kezdte meg a század elején. A másik egy csodálatosan ép-ségben maradt földalatti kápolna, amelyet 1950 decemberéig a Szent Monika-domb rejtett magában. A kápolna egy temetőhöz tartozott és a felírtos tábla szerint eredetileg egy bizonyos Aste-

rius építtette. Utána azonban sokat alakítottak rajta és mozaik-padlózatot csak a VI. században raktak le, Szentélyében kis asztalkán mutatták be a szentmisét, A padozatot, ahol a miséző pap állt, két páva díszíti, mint a paradicsomi boldogság jelképei. A szomszédos kis öltözőhelyiség padozatán madár és hal figurák láthatók. Karthago egy további keresztény emléke még nem árulta el titkát. Egy minden bizonnyal köralakú építmény ez a mai színház mögött és annál magasabban, A falára faragott kereszt mutatja valóságos jellegét, de az ásatások még nem haladtak annyira, hogy meg lehetne állapítani rendeltetését. Az építkezési mód a konstantini időre utal.

Ásatások folynak immár hatodik éve Moctar hegyi városkában is, amelyet valamelyik numidiai király alapított. Az I. századtól kezdve a város gyorsan latinná vált. Eddig két templom került felszínre. Az egyiket a VI. században különítették el egy már meglévő, többszázéves épületből, amely a város ifjúságának kollégiumul szolgált. A kollégium nagytermét abszisszal látták el és belső oszlopsort építettek benne. Érdekes, hogy van itt két pogány sir is a III. század elejéről, Julius Pisonak és leányának sirja. Valószínű, hogy ez a Piso valami nagy szolgálatot tett a kollégiumnak s ezért halálából ennek falai közt temették el, ahogy már szokás volt a görög városok gimnáziumaiban is. A keresztény korban azután „marabutikus” tiszteletnek örvendhetett a két sir, amilyenell a bербerek veszik körül a híres személyek, a „marabuk” temetkezési helyeit. Úgy látszik, a kicsiny egyház papjai nem akartak vagy nem mertek szembeszállni a hagyománnyal s megelégedtek a túlságosan pogány dekorá-

ciók eltávolításával, A VI. századtól kezdve több keresztény halott is került melléjük. Siremlékeik igen szép mozaikdíszes alkotások, verses feliratokkal.

A másik bazilikára az egykori fórum szomszédságában találtak rá. Elég közepes építmény, amely az V. század végén vagy a VI. század elején készülhetett. A pitvar közepén hatalmas siremlék fedi egy bizonyos Hildeguns hamvait, akinek, neve után ítélve, vadál előkelőségnek kellett lennie. Alaposan feltehető, hogy ő volt az a „Moctar ura”, aki az arianizmusról katolikus hitre tért, röviddel azelőtt, hogy Justinianus csapatai a várost visszafoglalták.

Több más templomot is kiástak az utolsó tíz év alatt Tunis területén, Így Juncában, Sfaxtól délre, még az azóta elhunyt Feuille fedezett fel két nagy bazilikát. Halálával az ittefi munkálatok félbeszakadtak, de az idén ismét megindultak Garrigues vezetésével. Sbeitlában, ahol már három nagy bazilikát ismerünk, a legutóbb egy kis templom került elő Szent Gervasius, Protasius és Trifone ereklyével. A legnagyobb jelentőségű újabb lelet azonban egy remekbe metszett üvegkehely, amelyet a karthagói Antoninus-fürdő romjai közt találtak. Két halász látható a kelyhen, a felírás szerint Péter és János.

Köztudomású, hogy az afrikai egyház, amelynek lendületes fejlődését vad zivatarok állították meg, nagyszerű irodalmi örökséget hagyott ránk. Most azután kibontakoznak művészeti értékei is, amelyeket ezer évnél hosszabb ideje teljes homály borított.

Mihelics Vid

Felelős szerkesztő és kiadó: Sik Sándor.